

**Mobilność edukacyjna z krajami programu Erasmus
na Uniwersytecie Warszawskim**

Mobilność edukacyjna z krajami programu Erasmus na Uniwersytecie Warszawskim

raport z badania przeprowadzonego przez
Centrum Wyzwań Społecznych UW na zlecenie
Biura Współpracy z Zagranicą UW

Autorzy raportu:

Aleksandra Gołdys
Krzysztof Gubański
Magdalena Mazurek
Michał Rogoziński
Agnieszka Szypulska
Jakub Wielgo

Warszawa, marzec 2018

Executive summary

Badanie miało na celu sprawdzenie jakie są możliwe powody tego, że liczba studentów rezygnujących z wyjazdów zagranicznych w ramach programu Erasmus wzrosła i utrzymuje się na wysokim poziomie. Wnioski zostały sporządzone na podstawie rozmów ze studentami i koordynatorami do spraw mobilności w wybranych wydziałach oraz na podstawie ankiety internetowej przeprowadzonej wśród studentów i absolwentów Uniwersytetu Warszawskiego.

Na podstawie przeprowadzonego badania można powiedzieć, że:

- Nie istnieje jedna, dominująca przyczyna rezygnacji z wyjazdów zagranicznych po zakwalifikowaniu. Opracowano katalog takich przyczyn, na który składają się: **otrzymanie lepszej oferty wyjazdowej lub stypendium, nowej oferty pracy, powody finansowe oraz pojawienie się dodatkowych, nieznanych wcześniej wymagań językowych**. Koordynatorzy wydziałowi zwracali również uwagę na to, że łatwość bycia zakwalifikowanym na wymianę sprawia, że studenci przekładają moment ostatecznej decyzji na ostatnią chwilę.
- Na decyzję o rezygnacji w większości przypadków składają się **również dodatkowe powody**, towarzyszące wymienionym powyżej. Mając jeden z „dużych” powodów do rezygnacji, studenci mieli także mniejsze, jak choćby chęć skupienia się na działalności w organizacjach studenckich (na przykład w kołach naukowych czy samorządzie studenckim), lub szeroko rozumiane powody osobiste, takie jak chociażby kłopoty ze zdrowiem.
- Studenci uważają, że wyjazd zagraniczny w ramach programu Erasmus ma **duży wpływ na życie naukowe i zawodowe i bardzo duży wpływ na życie osobiste**.
- **Studenci pozytywnie oceniają pracę koordynatorów do spraw mobilności w swoich jednostkach oraz Biura Współpracy z Zagranicą**. Wskazują, że osoby, z którymi miały kontakt, były zawsze życzliwe, pomocne i kompetentne. Jedyna kwestia, która budziła wątpliwości wśród studentów to godziny dyżurów, co może wynikać z podejmowanej przez studentów pracy zarobkowej.
- Za najtrudniejsze elementy wyjazdu studenci uważają: przed wyjazdem – **przygotowanie learning agreement**, w trakcie wyjazdu – **znalezienie zakwaterowania i utrzymanie się** oraz po powrocie – **adaptacja psychiczna do nowych, nie wyjazdowych warunków**.
- **Studenci deklarują, że znają reguły związane z wyjazdami w ramach programu Erasmus**: większość badanych wiedziała, że mogą wyjechać kilkukrotnie oraz że można rekrutować się z innej jednostki niż macierzysta, ale część badanych była przekonana, że stypendium należy się każdemu zakwalifikowanemu. Takie zdanie panuje również wśród osób, które już uczestniczyły w programie.
- **Studenci uważają, że oferta umów z uniwersytetami przyjmującymi jest „w porządku”, ale również, że nie jest wyjątkowo „wybitna” jak na warunki europejskie**. Brakuje im połączeń z czołowymi europejskimi uczelniami. Może to wskazywać na jakość kontaktów międzynarodowych między pracownikami Uniwersytetu Warszawskiego a przedstawicielami uczelni zagranicznych.
- **Hipoteza o wpływie sytuacji międzynarodowej na rezygnacje nie znalazła potwierdzenia w wypowiedziach studentów**. Z drugiej strony, koordynatorzy wskazywali na przypadki rezygnacji z wyjazdu w związku z zamachami w Paryżu i zmianą sytuacji politycznej w Turcji.

WPROWADZENIE I METODOLOGIA BADANIA.....	5
Metody pozyskiwania danych	5
WYNIKI ANKIETY ILOŚCIOWEJ.....	7
Opis próby	7
Opinie na temat BWZ, Koordynatorów wydziałowych i procedury rekrutacyjnej	8
Opinie i doświadczenia na temat wyjazdu zagranicznego	11
Wiedza na temat programu Erasmus +	14
WYNIKI WYWIADÓW JAKOŚCIOWYCH - STUDENCI.....	16
Główne przyczyny rezygnacji z wyjazdu	16
Pozostałe powody rezygnacji z wyjazdu	18
Koordynatorzy i BWZ	19
WYNIKI WYWIADÓW JAKOŚCIOWYCH - KOORDYNATORZY.....	20
Najczęściej pojawiające się powody rezygnacji według koordynatorów	20
Inne przyczyny rezygnacji z wyjazdu według koordynatorów	21
Inne generalne wnioski	22
WNIOSKI Z ROZMOWY Z BIUREM WSPÓŁPRACY Z ZAGRANICĄ.....	23
PODSUMOWANIE I REKOMENDACJE.....	25
Podsumowanie	26
Rekomendacje	26

WPROWADZENIE I METODOLOGIA BADANIA

Niniejszy raport został przygotowany przez Centrum Wyzwań Społecznych UW na zlecenie Biura Współpracy z Zagranicą UW, które koordynuje realizację programu Erasmus+ na Uniwersytecie Warszawskim. **Badanie zostało zainicjowane z powodu rosnącej liczby rezygnacji z wyjazdu na studia częściowe w ramach programu, obserwowanej przez BWZ UW od 2015 roku. Z tego powodu głównym celem badania była próba zidentyfikowania zmieniających się przyczyn wzrostu liczby rezygnacji.** W celu poszerzenia kontekstu przeprowadzono jednak także ogólne badania eksploracyjne dotyczące percepcji programu w oczach studentów UW.

W badaniu zastosowano kilka metod pozyskiwania danych. Po pierwsze, analizę desk research danych ilościowych dostarczonych przez BWZ UW. Po drugie, przeprowadzono ankietę internetową na próbie 531 studentów i absolwentów UW. Ponieważ jednak w ankiecie wzięły udział głównie osoby, które wyjechały na Erasmusa, przeprowadzono także indywidualne wywiady pogłębione z 18 studentami (z 12 wydziałów), którzy zrezygnowali z wyjazdu po procesie rekrutacji. Dodatkowo przeprowadzono także 8 wywiadów z wydziałowymi koordynatorami programu Erasmus. Planowano także przeprowadzenie wywiadu grupowego z osobami, które zrezygnowały z wyjazdu, jednak mimo starań, nie udało się zrekrutować do warsztatu wystarczającej liczby chętnych. Badanie przeprowadził 5-osobowy zespół studencki.

METODY POZYSKIWANIA DANYCH

Analiza dokumentów

531 osób wzięło udział w ankiecie internetowej

18 studentów z **12** wydziałów
odpowiedziało na pytania w wywiadach pogłębionych

8 koordynatorów odpowiedziało na pytania
w wywiadach pogłębionych

Ankieta internetowa została skierowana do szerokiego grona studentów i niedawnych absolwentów UW - rozkład studentów poszczególnych wydziałów odpowiadają proporcjom studentów tych wydziałów w całkowitej liczbie studentów UW, nie zaobserwowano nadreprezentacji poszczególnych wydziałów.

Dobierając studentów oraz koordynatorów do wywiadów jakościowych posłużono się następującymi kryteriami pomocniczymi (kryteria wg. ważności):

1. Wysoka liczba bezwzględna rezygnacji z wyjazdu w jednostce
2. Odsetek osób wyjeżdżających na program w ramach wydziału większy niż 3% ogółu studentów jednostki
3. Wysoka liczba bezwzględna osób wyjeżdżających w jednostce
4. Względne utrzymanie równowagi między wydziałami humanistycznymi, społecznymi i matematyczno-przyrodniczymi

WYNIKI ANKIETY ILOŚCIOWEJ

OPIS PRÓBY

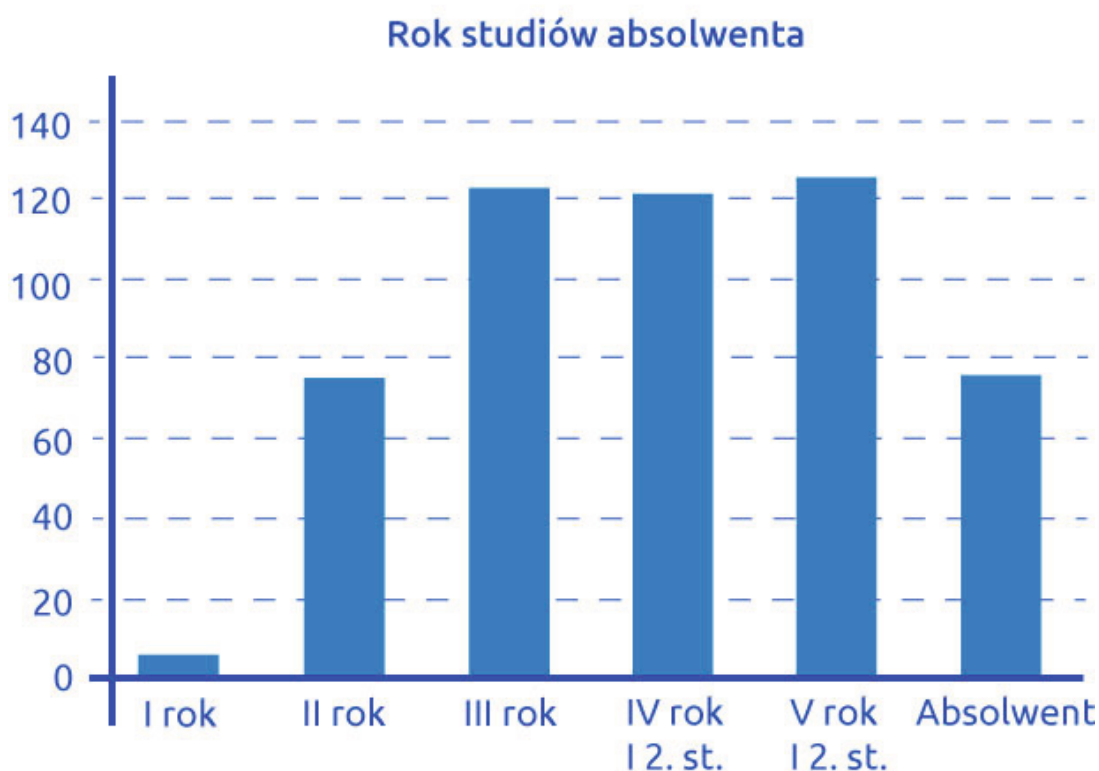
W ogólnodostępnej ankiecie internetowej wzięło udział **531 badanych**.

Zdecydowana **większość osób**, które wypełniły ankietę **była już uczestnikami programu Erasmus+** (67%) **lub zakwalifikowała się już do wyjazdu** (27%). W mniejszości znalazły się osoby, które zrezygnowały z wyjazdu (3%) lub nie planują na niego jechać (3%).

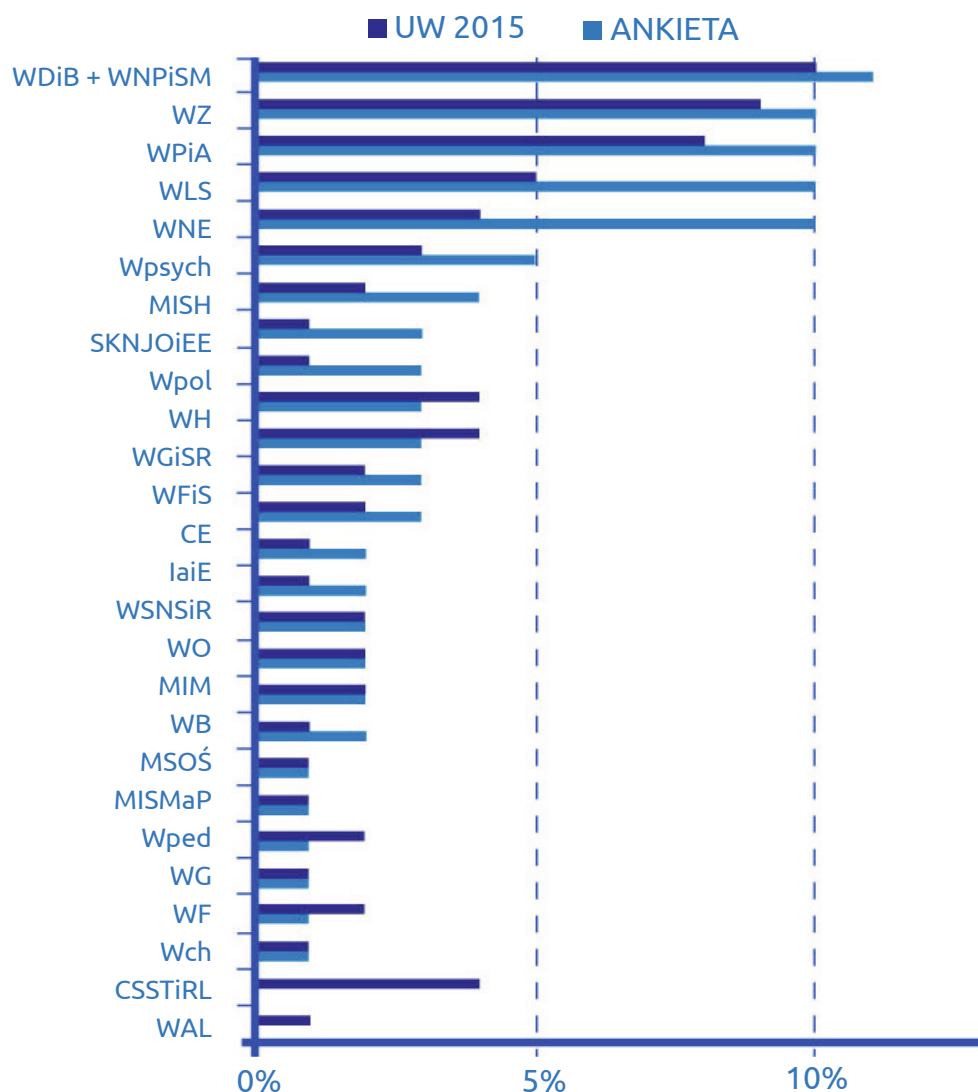
W ankiecie **nadreprezentowane były kobiety**, które stanowią 80% próby wobec 60% udziału kobiet w populacji studentów Uniwersytetu Warszawskiego.

Większość badanych stanowili **studenci starszych lat** (od III roku wzwyż). W badaniu wzięli udział także absolwenci.

Rozkład udziału studentów poszczególnych wydziałów w próbie nie odbiegał w sposób znaczący do rozkładu udziału liczby studentów z poszczególnych wydziałów w populacji studentów Uniwersytetu Warszawskiego.¹

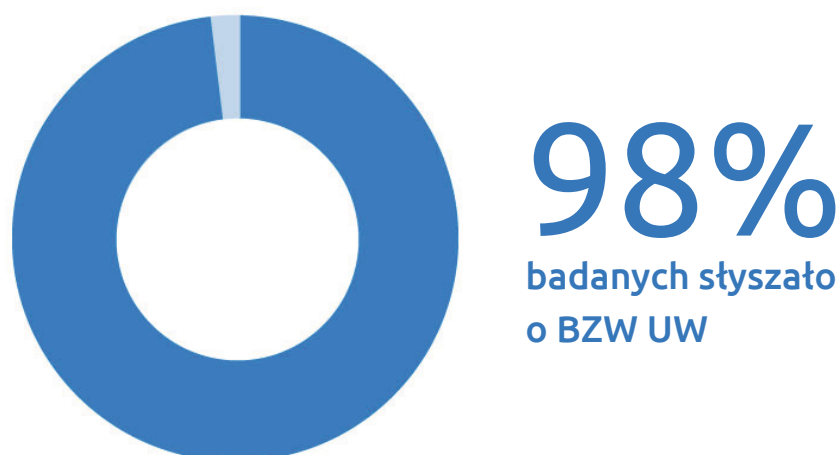

¹ Na wykresie zsumowano studentów WDIB oraz WNPiSM, ponieważ w dostępnych danych z 2015 roku jednostki nie stanowiły odrębnych wydziałów. W pozostałych częściach raportu, jednostki te traktowane są jako odrębne.

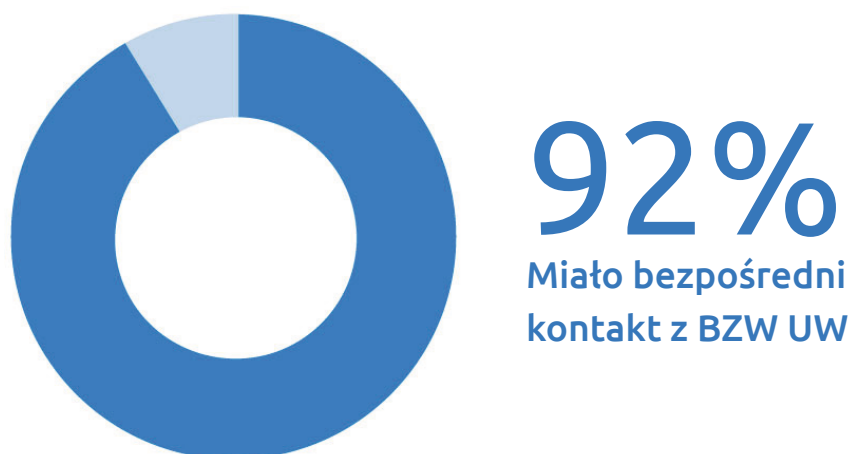

OPINIE NA TEMAT BWZ, KOORDYNATORÓW WYDZIAŁOWYCH I PROCEDURY REKRUTACYJNEJ

Pyt. 5. Czy kiedykolwiek słyszałeś/słyszałaś o istnieniu Biura Współpracy z Zagranicą (BWZ UW)?

Pyt. 6. Czy miałeś/miałaś bezpośredni (mailowy lub osobisty) kontakt z BWZ UW?

Zdecydowana większość badanych studentów słyszała o istnieniu oraz miała bezpośredni kontakt z Biurem Współpracy z Zagranicą. Niektóre osoby zaznaczały, że miały kontakt z BWZ kilkakrotnie w trakcie studiów. W pytaniu otwartym podawano najczęstsze cele kontaktu studentów z BWZ:

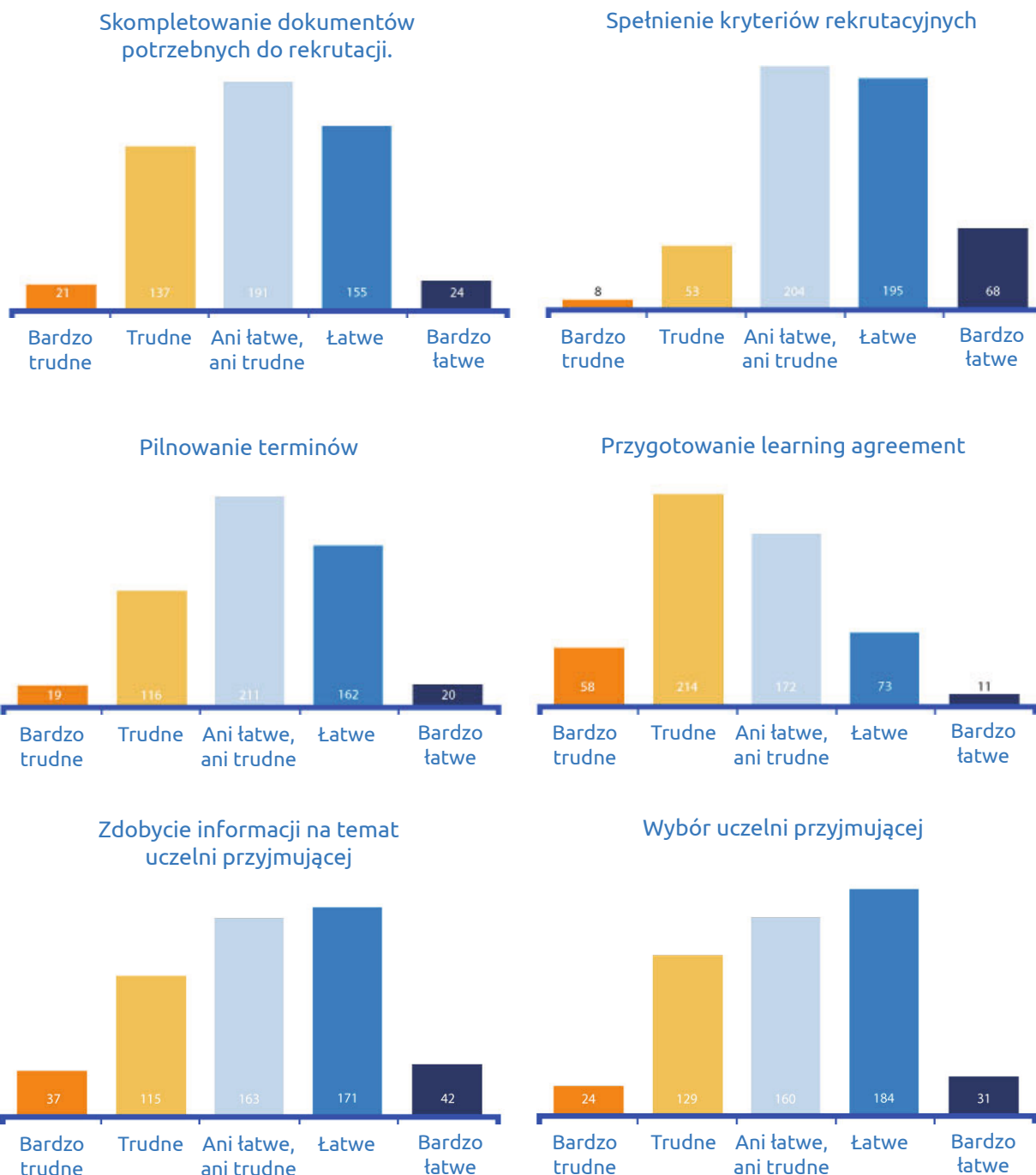
- Wyjazd na studia częściowe w ramach programu Erasmus,
- Wyjazd na praktyki Erasmus,
- Uczestnictwo w spotkaniu informacyjnym na temat programu Erasmus,
- Wyjaśnienie wątpliwości w procesie rekrutacji na program Erasmus lub w trakcie wyjazdu,
- Uzyskanie dodatkowych informacji na temat programu.

Pyt. 8. Oceń prawdziwość poniższych stwierdzeń: "Wydziałowy koordynator Erasmus+..."

Zdecydowana większość badanych pozytywnie wyraża się o pracy wydziałowych koordynatorów programu Erasmus. Relatywnie więcej (choć nadal niewiele) odpowiedzi negatywnych pojawiło się przy pytaniu o dostępność na dyżurach, co może mieć jednak związek z ogólnouniwersyteckim zwyczajem sztywnego dyżuru raz w tygodniu oraz faktem, że większość studentów pracuje (o czym więcej w dalszej części raportu).

Pyt. 9 Oceń stopień trudności przy załatwianiu poszczególnych elementów przygotowań do wyjazdu:

W przypadku pytania o ocenę trudności procesu przygotowania do wyjazdu relatywnie **więcej odpowiedzi „trudne” i „bardzo trudne” padło w przypadku przygotowania Learning Agreement oraz zdobycia informacji na temat uczelni przyjmującej.** Jako umiarkowanie trudne oceniono w dużej mierze składanie dokumentów rekrutacyjnych, pilnowanie terminów składania dokumentów oraz wybór uczelni przyjmującej. Spełnienie kryteriów rekrutacyjnych w przeważającej większości oceniono jako łatwe.

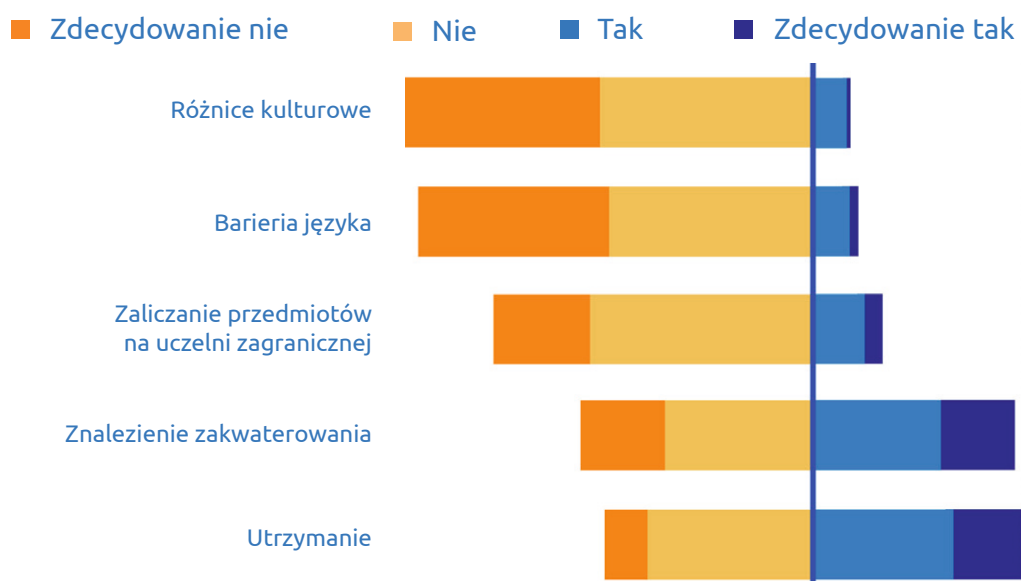
W przypadku pytania o przygotowanie Learning Agreement, nominalnie najwięcej odpowiedzi „trudne” i „bardzo trudne” udzielili studenci wydziałów: Historii, Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych, Nauk Ekonomicznych, Polonistyki, Stosowanych Nauk Społecznych i Resocjalizacji. **Dopytywani o to co stanowi największy problem z przygotowaniem Learning Agreement, studenci mówili, że była to nieunikniona zmienność i wieloetapowy proces tworzenia tego dokumentu, a w konsekwencji brak pewności jego ostatecznego kształtu.**

Najtrudniejszym elementem całego procesu okazuje się **znalezienie aktualnej listy przedmiotów.** Studenci często opierają się na zeszłorocznych listach, co daje im jakieś pojęcie o tym jakich przedmiotów mogą się spodziewać, ale listy są aktualizowane w ostatniej chwili, co sprawia, że przedmioty, które chcieli zrealizować albo się nie odbywają, albo okazuje się, że nie są w tym języku, którego się spodziewali. Z drugiej strony nie każdy student jest w stanie dotrzeć do list przedmiotów, co samo w sobie stanowi rodzaj bariery w wykonywaniu Learning Agreement. Zwykle studenci kontaktują się z koordynatorami uczelni przyjmującej.

Kolejna sprawa to **ustalenie zgodności Learning Agreement z zasadami stworzonymi przez własny wydział.** Każda jednostka ma inną politykę względem wyjazdów zagranicznych. Część, przy ustalaniu Learning Agreement patrzy jedynie na zgodność punktów ECTS, część zaś wymaga przedstawienia sylabusu zajęć na uczelni zagranicznej i jego zgodności z podstawą programową macierzystego wydziału, co jest utrudnione przez opisaną powyżej sytuację braku aktualnej listy zajęć.

OPINIE I DOŚWIADCZENIA NA TEMAT WYJAZDU ZAGRANICZNEGO

Pyt. 10 Czy napotkałeś trudności w związku z następującymi kwestiami, już w trakcie wyjazdu?

Studenci zapytani o trudności jakie napotkali podczas wyjazdu, **zdecydowanie wskazują na kwestię kosztów utrzymania oraz znalezienia zakwaterowania**. Kwestię różnic kulturowych wskazują jako zdecydowania nie sprawiającą trudności podczas wyjazdu.

Osoby, które rozbudowały swoją odpowiedź w pytaniu otwartym narzekały także na **jakość znalezionej już zakwaterowania**. Ponadto dla wielu osób problemem były następujące kwestie związane z **otrzymaniem informacji o uczelni przyjmującej oraz koordynacją Learning Agreement**:

- Dodatkowe wymagania językowe lub język prowadzenia zajęć,
- Ustalenie listy przedmiotów dostępnych na uczelni przyjmującej,
- Ustalenie zgodności przedmiotów między uczelniami.

Pyt. 12. Czy napotkałeś trudności w związku z następującymi kwestiami, już po powrocie?

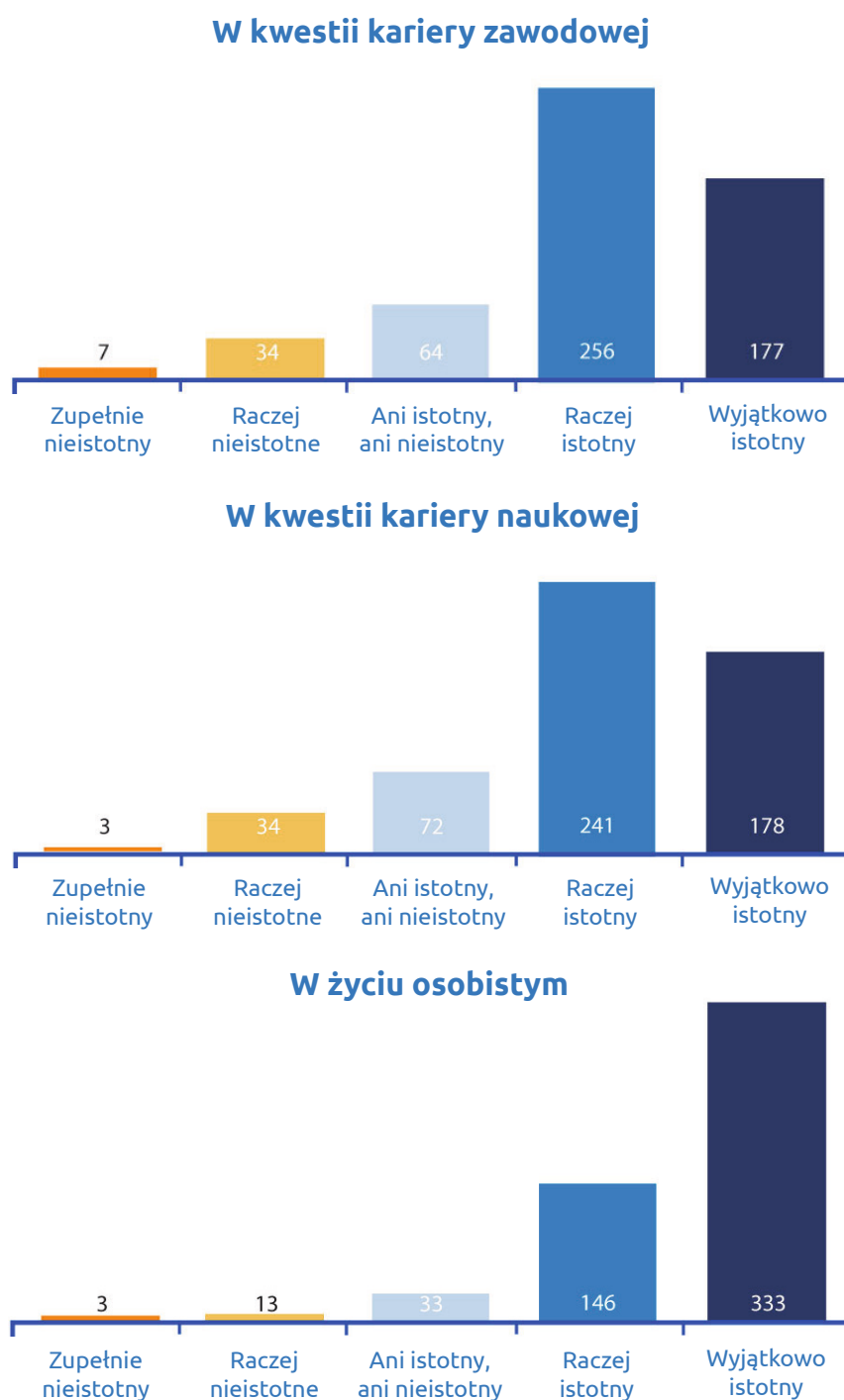

Badani studenci nie wskazali w sposób wyraźny kwestii sprawiających im trudność po powrocie z wyjazdu. Wyjątkiem jest tutaj adaptacja psychiczna, która można interpretować jako tzw. **„syndrom poerazmusowy”** będący **wariantem opisywanego przez psychologów odwróconego szoku kulturowego**, który jest zjawiskiem powszechnym w przypadku osób powracających z tymczasowej nawet emigracji².

W przypadku problemów z nadrobieniem przedmiotów obowiązkowych, rozliczeniem przedmiotów zagranicznych lub zaliczeniem roku nominalnie więcej odpowiedzi twierdzących udzielili studenci wydziałów: Historii, Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych, Nauk Ekonomicznych.

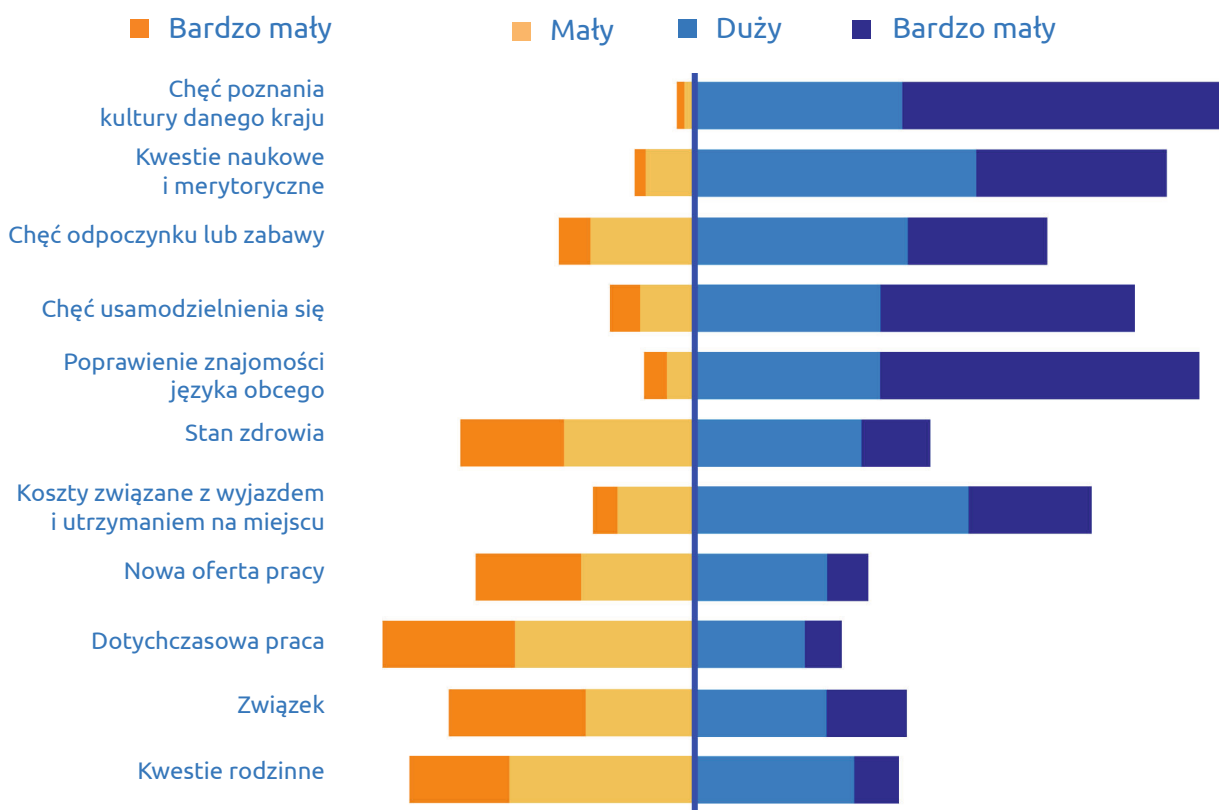
² Por. Dorota Simpson, Ekspatrianci wobec szoku kulturowego oraz odwróconego szoku kulturowego, „Biznes międzynarodowy w gospodarce globalnej” 2014, nr 33.

Pyt. 13. Czy uważasz, że wyjazd w ramach programu Erasmus+ jest istotny:

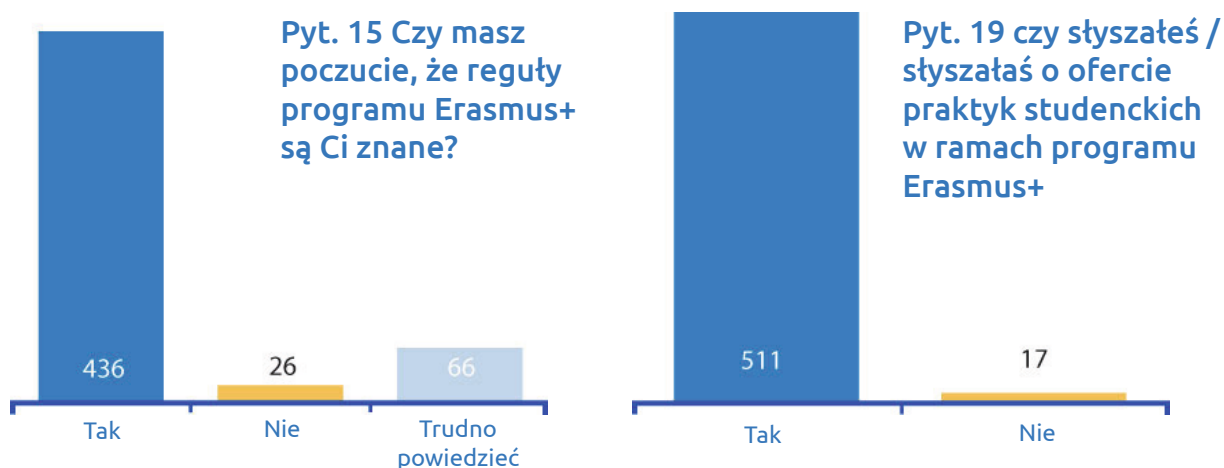
Studenci poproszeni o ocenę potencjalnego wpływu wyjazdu na Erasmusa w różnych aspektach swojego życia stwierdzają, że **wyjazd ma wpływ zarówno na życie zawodowe, naukowe jak i osobiste**. Jednocześnie wpływ na życie osobiste oceniają częściej jako istotny w porównaniu do kariery zawodowej czy naukowej.

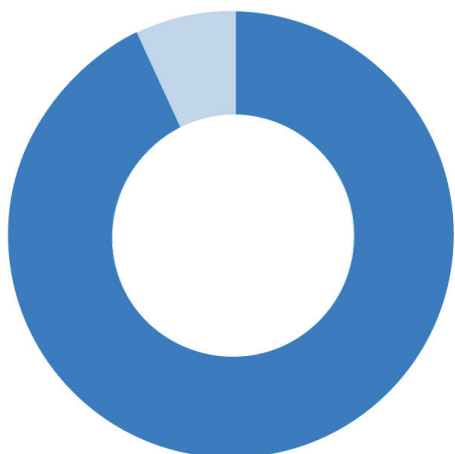
Pyt. 14. Jaki wpływ na decyzję o wyjeździe za granicę w ramach programu Erasmus+ mają dla Ciebie następujące kwestie?

Większość z zaproponowanego katalogu kwestii ma potencjalnie pewien wpływ na podjęcie decyzji o wyjeździe. Przodują jednak motywacje pozytywne takie jak: chęć poznania kultury innego kraju, chęć odpoczynku lub zabawy, kwestie naukowe i merytoryczne oraz chęć usamodzielnienia się. Motywacją negatywną, która również pojawia się w czołówce, są koszty finansowe związane z wyjazdem.

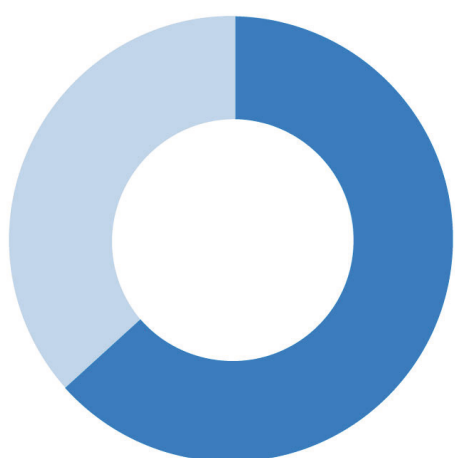
WIEDZA NA TEMAT PROGRAMU ERASMUS +

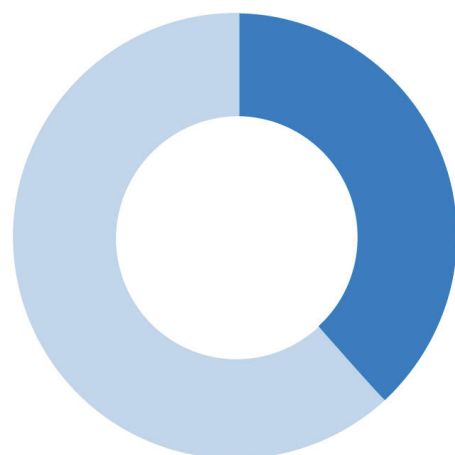
93%

badanych wie, że na wyjazd w programie Erasmus+ może wyjechać wielokrotnie

63%

badanych wie, że może wyjechać na wyjazd w ramach Erasmus+ Na uczelnie spoza listy w ich jednostce

38%

uważa, że stypendium przysługuje każdemu zakwalifikowanemu do programu Erasmus+

Zdecydowana większość badanych ma poczucie, że reguły programu Erasmus są jej znane oraz słyszała kiedykolwiek o praktykach w ramach programu Erasmus+. W przypadku pytań sprawdzających wiedzę, większość studentów nie myli się w kwestii wielokrotnej możliwości wyjazdu oraz możliwości wyjazdu spoza jednostki macierzystej. Jednocześnie **interesujący jest wynik odpowiedzi na pytanie o każdorazowe przyznanie stypendium każdemu uczestnikowi programu - aż 38% badanych ma w tej kwestii mylne przekonanie, mimo że większość z nich uczestniczyła już w programie.**

WYNIKI WYWIADÓW JAKOŚCIOWYCH - STUDENCI

Na podstawie wywiadów przeprowadzonych ze studentami można stwierdzić, że istnieją dwie dominujące motywacje do wyjazdu na stypendium zagraniczne. W dużej mierze są to powody merytoryczne takie jak chęć poprawy umiejętności językowych, rozwinięcie zainteresowań naukowych, możliwość współpracy z konkretnym zespołem naukowców, dostęp do bibliotek lub archiwów, którymi dysponuje dana uczelnia lub miasto, czy chęć poznania sposobu funkcjonowania uczelni zagranicznych. W przeprowadzonych rozmowach sporadycznie pojawiały się inne motywacje, takie jak chęć odpoczynku, zabawy lub poznania nowych osób. Obserwacje to pokrywają się z wynikami ankiety ilościowej, w której badani właśnie poznanie obcego języka i kultury oraz kwestie merytoryczne wskazują jako motywacje do wyjazdu (pyt. 10 i 14).

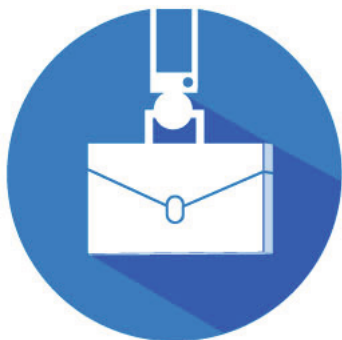
W przeciwieństwie do wielu stypendystów, którzy wyjeżdżają na Erasmusa dla rozrywki, naprawdę miałam zamiar wykorzystać ten czas na badania literackie. Zaplanowałam nawet sporo zajęć na nowej uczelni i czas w bibliotekach.

Studentka polonistyki i romanistyki

Jednocześnie **nie jest możliwe zaobserwowanie mocnej zmiennej lub zjawiska, które mogłyby wpłynąć na decyzję o rezygnacji z wyjazdu. Istnieje za to pewien powtarzający się katalog przyczyn** - głównych, o najcięższej wadze oraz pomniejszych, dodatkowo zniechęcających.

GŁÓWNE PRZYCZYNY REZYGNACJI Z WYJAZDU

Istnieją cztery główne przyczyny rezygnacji z wyjazdu na stypendium Erasmus:

Oferta pracy lub awans

Jak wynika z badań prowadzonych przez Pracownię Ewaluacji Jakości Kształcenia³, **większość studentów UW podejmuje pracę jeszcze w czasie studiów**. Na studiach I stopnia najczęściej są to prace "dorywcze", na II stopniu coraz częściej na etat. Jednocześnie, na wielu wydziałach zachęca się do wyjazdu na wymiany studenckie dopiero na studiach magisterskich - mają one bardziej elastyczny program i mniej zajęć obowiązkowych, dzięki czemu łatwiej jest dostosować przedmioty na uczelni zagranicznej do podstawy programowej w jednostce macierzystej. Często z tego samego powodu studenci zaczynają szukać dla siebie stałej pracy i gdy dostają propozycję, są bardziej chętni żeby z niej skorzystać, niż wyjechać na Erasmusa.

Powód był bardzo prosty. W międzyczasie dostałem pracę w miejscu, na którym bardzo mi zależało. I mimo, że na wyjeździe też mi zależało, musiałem podjąć tragiczną decyzję.

Student prawa

³ Studium Karier Absolwentów UW, Pracownia Ewaluacji i Jakości Kształcenia UW, 2016.

Powody finansowe

Drugim co do ważności i częstości występowania powodem rezygnacji były kwestie finansowe. Stypendium wyrównawcze, które przysługuje osobom zakwalifikowanym do programu Erasmus+ uważane jest zbyt niskie, by pozwoliło na pokrycie kosztów utrzymania. Zaskoczenie związane z wysokością stypendium i tym, że nie pokrywa ono kosztów wyjazdu wynika z tego, że **często studenci zaczynają interesować się kwestiami finansowymi i realnymi kosztami utrzymania na miejscu już po zrekrutowaniu i zakwalifikowaniu do programu**. Te same problemy zostały wskazane w ramach ankiety ilościowej, która dodatkowo ujawniła, że wielu studentów jest przekonana, że stypendium przysługuje każdej osobie zrekrutowanej do programu (pyt. 10, 14 i 22).

Zrezygnowałem, bo zostałem poinformowany po wszystkich etapach rekrutacji, że wyjazd nie będzie refundowany. Powiedziano mi, że zebrała się komisja która postanowiła, że poniżej pewnej średniej wyjazd nie będzie refundowany. Bez tych 300 euro miesięcznie nie miałbym jak poradzić sobie z kosztami życia i studiowania w Belgii.

Student psychologii

Uzyskanie innego stypendium na wyjazd naukowy lub na prowadzenie badań

Jak już wspomniano, jedną z głównych motywacji do wyjazdu są przyczyny merytoryczne - dostęp do materiałów źródłowych, książek czy konkretnych wykładowców. Dlatego też **dla części studentów ubieganie się o stypendium w programie Erasmus+ jest jedną z kilku strategii wyjazdu, które stosują oni w tym samym czasie**. Część z respondentów zrezygnowała z wyjazdu w związku z otrzymaniem grantu, innego stypendium zagranicznego lub umowy bilateralnej, które gwarantowały lepsze warunki finansowe lub lepszy dostęp do konkretnych kręgów badawczych czy specjalizacji.

Zrezygnowałem, bo dostałem inne stypendium, lepiej płatne i na trzy lata.

Student historii sztuki

Dodatkowe wymagania językowe

Część studentów decydując się na wyjazd wybiera kraje, w których językiem urzędowym jest język, którego nie znają, a którego chcieliby się nauczyć. To też bywa główną przyczyną rezygnacji z wyjazdu, szczególnie w sytuacji, gdy **nie istnieje możliwość uczęszczania na zajęcia w języku, którym student się posługuje (najczęściej jest to język angielski)**. Wśród respondentów znalazł się również

przypadek osoby chcącej wyjechać do Barcelony by studiować po hiszpańsku, ale już na etapie kontaktu z koordynatorem zostało jej powiedziane, że bez znajomości języka katalońskiego nie ma możliwości wyjazdu na ten uniwersytet. Powód ten może wydawać się nieoczywisty, jednak w pytaniach otwartych w ankiecie internetowej **wiele osób wspominało o problemach z ustaleniem listy przedmiotów i języka prowadzenia zajęć na uczelni przyjmującej. Problemy ze zdobyciem informacji mogą mieć związek także z dodatkowym kryterium językowym, o którym studenci dowiadują się relatywnie późno (pyt. 9 i 10).**

Okazało się, że na uniwersytecie w La Coruni nie ma żadnych zajęć po angielsku. Zdawanie wszystkich przedmiotów po hiszpańsku było ponad moje siły.

Student socjologii

POZOSTAŁE POWODY REZYGNACJI Z WYJAZDU

Oprócz wybijających się, najczęściej spotykanych powodów, w wywiadach pojawiały się również powody mniejsze, ale i tak wymieniane przez respondentów jako mające wpływ na ostateczną decyzję. Często są to powody związane ze studiami na Uniwersytecie: obawy o zaliczenie przedmiotów po wyjeździe czy o wyrobienie się w terminie z obroną pracy dyplomowej (w przypadku osób wyjeżdżających na ostatnim roku studiów), ale również dostanie się na wymarzoną specjalizację w ramach studiów w swojej jednostce. Niektórzy wskazywali również pracę na rzecz organizacji studenckich na Uniwersytecie, takich jak samorząd czy koła naukowe, jako coś czego nie chcieli zostawiać na tak długi czas.

Powodów rezygnacji było naprawdę dużo, które po uzbieraniu do kupy doprowadziły do mojej decyzji.

Studentka fizyki

Istnieje również grupa powodów, na które zwracali uwagę respondenci, a które nie są związane z uczelnią ani studiowaniem i można określić je jako **powody osobiste**. Są to powody **zdrowotne**, takie jak operacja i konieczność regularnych wizyt u lekarza, czy zajście w ciążę. Te powody najczęściej krzyżowały się również ze sprawami finansowymi, jak na przykład koszty podróży do Polski na wspomniane wizyty.

Musiałam zrezygnować ponieważ zaszłam w ciążę.

Studentka polonistyki

W niektórych wywiadach jako dodatkowe powody pojawiały się również kwestie związane, ogólnie rzecz biorąc, z partnerami. Respondenci mówili o długim czasie rozłąki, który brali pod uwagę, ale pojawienie się innych komplikacji w podjęciu ostatecznej decyzji o wyjeździe (na przykład oferty pracy lub stypendium) motywowało ich do rozważenia również kwestii partnerów. Bywały również przypadki rekrutowania się do programu Erasmus z nadzieją na stypendium w tym samym mieście, w którym partner lub partnerka podjęli pracę lub studia na zagranicznej uczelni, ale ostatecznie plany owych partnerów się zmieniały (w kwestii miejsca lub czasu wyjazdu). W wywiadach pojawiały się również głosy wskazujące na rozpoczynający się nowy związek, który mógłby zostać zaprzeczony przez wyjazd.

KOORDYNATORZY I BWZ

Oprócz przyczyn rezygnacji, wywiady miały umożliwić poznanie opinii studentów na temat oferty umów podpisanych między uczelniami, ale także współpracy z wydziałowymi koordynatorami programu oraz Biurem Współpracy z Zagranicą. Respondenci byli również pytani o przebieg procedur formalnych.

Okazuje się, że **oferta oceniana jest raczej pozytywnie, chociaż nie bez wątpliwości**. Zdarzają się bardzo dobre oferty studiów w wiodących jednostkach, ale większość uczelni uznawana jest za przeciętne, jak na warunki europejskie.

Procedury w czasie rekrutacji były dla wszystkich zrozumiałe, nie stanowią problemu. Postrzegane są jako proste, co może też wpływać na przesunięcie momentu podejmowania ostatecznej decyzji o wyjeździe na czas już po zakwalifikowaniu.

Jedyną rzeczą, na którą zwracali uwagę respondenci to godziny dyżurów BWZ. Z drugiej strony, kontakt zarówno z koordynatorami wydziałowymi, jak i BWZ (choć w większości przypadków respondenci nie mieli dużego kontaktu z Biurem), był oceniany pozytywnie. Poza pojedynczymi wyjątkami, koordynatorzy są pomocni i znają procedury.

Byłem pozytywnie zaskoczony [kontaktem z BWZ], bo dostałem bardzo dużo maili, są te spotkania organizacyjne, widać że się przykładają i jest to sensowne.

Student historii

W czasie badania nie potwierdziły się hipotezy o wpływie sytuacji międzynarodowej na popularność wyjazdów w programie Erasmus. W tym kontekście pojawiała się jedynie Turcja w związku z zachodzącymi politycznymi zmianami. Większość respondentów w ogóle nie brała pod uwagę sytuacji międzynarodowej, gdy podejmowała decyzję o wyjeździe lub rezygnacji z niego.

[Sytuacja międzynarodowa] pojawiała się czasem w rozmowach, trochę żartem. Za to rozmawiałem z ludźmi, którzy rezygnowali z wyjazdu do Stambułu właśnie z powodów politycznych.

Student prawa

Tak samo nie znalazło potwierdzenia założenie, że wykładowcy i koordynatorzy mogą zniechęcać studentów do wyjazdu zagranicznego. Najczęściej działa się odwrotnie – studenci byli zachęceni do korzystania z międzynarodowych ofert.

WYNIKI WYWIADÓW JAKOŚCIOWYCH - KOORDYNATORZY

Na pytanie stawiane koordynatorom, czy diagnoza Biura Współpracy z Zagranicą dotycząca zwiększającej się liczby studentów rezygnujących z programu Erasmus, pokrywa się z ich obserwacjami, większość odpowiadała twierdząco, choć zaznaczali, że nie są to znaczące ilości. Wskazywali również na tendencję występującą od 2-3 lat zgłaszania się mniejszej liczby studentów przystępujących do rekrutacji.

„Moja główna obserwacja jest taka, że od dwóch lat na moim wydziale jest gwałtowne załamanie liczby zgłoszeń. W 2015 roku zgłosiło się 30 osób, wyjechało 27, w 2016 zgłosiło się 15 osób, a wyjechało 9”

Koordynatorka, MIM

NAJCZĘŚCIEJ POJAWIAJĄCE SIĘ POWODY REZYGNACJI WEDŁUG KOORDYNATORÓW

Przeprowadzone rozmowy z koordynatorami ds. mobilności/programu Erasmus+ pozwoliły wskazać kilka najczęściej pojawiających się przyczyn rezygnacji studentów zakwalifikowanych do programu Erasmus. Wśród nich wskazują oni powody: finansowe, osobiste, proceduralne oraz związane z nieprzemyślaną decyzją o złożeniu podania – „nic nie szkodzi złożyć”.

„Studenci często się rekrutują „bo czemu nie”, nawet gdy nie przemyślą co dalej. Większość myśli o wszystkim zawczasu, ale niektórzy chcą sprawdzić czy się dostaną a potem dopiero myślą co dalej.

Studencki koordynator, Wydział Psychologii

Pierwszy z powodów związany jest z **niską kwotą przyznanego stypendium**, które nie umożliwia utrzymania się w kraju uczelni przyjmującej, a jedynie ma za zadanie “wyrównać” różnicę kosztów. Dochodzi do tego problem zakwaterowania w kraju przyjmującym. Uczelnie nie zawsze skłonne są pomagać lub zagwarantować miejsce np. w akademiku.

„Przyczyny finansowe też są często podawane, wiadomo stypendium jest zdecydowanie za małe, żeby się utrzymać zagranicą. Uczelnie zagraniczne też nie zawsze są pomocne w szukaniu, proponowaniu zakwaterowania, a to wiadomo jest jednym z większych problemów.”

Koordynator, Fizyka

„Najwięcej tych zgłoszeń o rezygnacji dotyczy też tych, którzy wnioskowali o roczny wyjazd, a potem stwierdzili, że nie są w stanie tego sfinansować lub nie dostali stypendium.”

Koordynatorzy, WPiA

Kolejną, często wspominaną przez koordynatorów przyczyną rezygnacji, są **powody osobiste studentów**. Wynikają one zazwyczaj z faktu, że chcąc wyjechać na studia częściowe w ramach programu Erasmus, studenci muszą złożyć podanie z kilkumiesięcznym wyprzedzeniem. W tym czasie, od momentu rekrutacji do wyjazdu, wysoce prawdopodobne jest, że sytuacja życiowa studentów może się zmienić.

„Najczęściej podają powody osobiste – zmiany sytuacji rodzinnej, osobistej. Trudno się temu dziwić [zmianom sytuacji], bo żeby się dostać na program Erasmus, to trzeba zdecydować się rok wcześniej, a w przypadku wydziału fizyki nawet jeszcze wcześniej, bo trzeba zaplanować wykłady i zajęcia. W tym czasie może wydarzyć się wiele.”

Koordynator, Fizyka

Trzecim istotnym problemem, wpływającym na zwiększoną liczbę rezygnacji jest sam **proces rekrutacji**. Poprzez możliwość składania podań na kilku wydziałach, jeden student generuje niekiedy 2-3 rezygnacje, jednocześnie korzystając z programu na innym wydziale. Jednoturowy proces rekrutacji np. na wydziale italianistyki, stwarza dodatkowy problem, gdyż miejsca, z których studenci rezygnują, przepadają i nie zostają ponownie obsadzone, na co pozwalałaby druga tura.

Po zapoznaniu się z wynikami rozmów z koordynatorami, pracownice BWZ stwierdziły, że w wypowiedziach koordynatorów widać brak znajomości możliwości, które daje regulamin rekrutacji na wyjazdy zagraniczne. Możliwości te można wykorzystać na etapie tworzenia regulaminów rekrutacji w jednostkach. Jednym z narzędzi, które nie są bardzo często stosowane przez koordynatorów, a mogłyby usprawnić proces rekrutacji i umożliwić niektórym studentom wyjazd, jest tworzenie list rezerwowych.

„Problem polega na tym, że osoby z kierunków innych niż italianistyka, często składają swoje zgłoszenia na różne kierunki i zobaczą gdzie się dostaną. My już wtedy wiemy na początku, że jak będą to osoby z wysoką średnią to ten wyjazd dostaną, ale jest wysokie prawdopodobieństwo, że zrezygnują. Musimy się liczyć z tym, że nasi studenci, którzy mają niższą średnią nie zakwalifikują się np. do Florencji, a te osoby z kierunków pokrewnych dostaną się, ale po tygodniu zrezygnują, bo dostaną się też gdzieś indziej. I to jest problem, bo mamy tylko jedną turę rekrutacji. To jest ta zła strona jednoturowej rekrutacji.”

Koordynator, Italianistyka

Niektórzy koordynatorzy nie do końca poprawnie interpretowali zjawisko rezygnacji. Przykładowo koordynatorzy na Wydziale Prawa i Administracji, gdzie prowadzone są dwie tury rekrutacji na wyjazdy zagraniczne, jako powód dużej liczby rezygnacji podawali „sztuczne nabijanie wskaźników” w związku z próbą rekrutacji w drugiej turze na uczelnie, do których nie dostali się w pierwszej turze. Pracownice BWZ wskazują, że takie rezygnacje nie są notowane w systemie USOS.

Innym problemem wskazywanym przez koordynatorów, jest nieprzemyślane składanie podania do programu Erasmus, odbywające się na zasadzie „najpierw zobaczę czy się dostanę, a później zdecyduję”. Jak pokazały również wyniki badania ilościowego, **zrekrutowanie się do programu postrzegane jest powszechnie jako łatwe i niewymagające zadanie (pyt. 9)**. Studenci, którzy tak postępują, często dopiero w po ogłoszeniu wyników rekrutacji dowiadują się, jakie mogą napotkać problemy jeszcze przed, w trakcie i już po powrocie z wyjazdu. Taka sytuacja powoduje, że postanawiają nie skorzystać z możliwości wyjazdu.

INNE PRZYCZYNY REZYGNACJI Z WYJAZDU WEDŁUG KOORDYNATORÓW

Oprócz wyżej wymienionych powodów, przez które studenci nie decydują się wyjechać na studia za granicą, są też inne, rzadziej akcentowane.

1. Niekiedy wyjazd nie jest możliwy z powodu niezaliczenia przedmiotów.
2. Podawane są również względy merytoryczne, kiedy studenci wskazują, że większe szanse na rozwój mają pozostając na uczelni macierzystej.
3. Pojawiały się wypowiedzi dotyczące rezygnacji studentów ze względu na niedostateczną znajomość języka, z powodu otrzymania propozycji pracy w Polsce oraz otrzymania innego, atrakcyjniejszego stypendium.
4. Zdarzyła się również sytuacja, kiedy studenci zrezygnowali z wyjazdu, z powodu nasilenia ataków terrorystycznych.

„Poza tym ważnym czynnikiem jest to, że Europa przestaje być bezpieczna. Takie rezygnacje też mieliśmy, że osoby, które miały jechać do Francji, po kolejnych zamachach, stwierdzały, że jednak nie chcą jechać, że to jest niebezpieczne.”

Koordynatorka, Polonistyka

Problemem, który z pewnością będzie narastał jest sytuacja studentów spoza Unii Europejskiej. Przez dodatkową biurokrację i obostrzenia w swoich państwach mają ograniczoną możliwość skorzystania z programu Erasmus. W szczególności dotyczy to studentów z Ukrainy, których w Polsce jest coraz więcej.

INNE GENERALNE WNIOSKI

Koordynatorzy zauważają problemy wynikające z procesu rekrutacji jaki obowiązuje na ich wydziale i starają się podjąć kroki mające na celu poprawę sytuacji.

Obserwowany jest również spadek zainteresowania programem Erasmus +, co może wynikać z tego, że jest uważany za mniej prestiżowy. Koordynatorzy podkreślali, że Erasmus stał się powszechniejszy, a oprócz tego funkcjonują inne programy stypendialne oferujące studioowanie zagranicą. Ponadto wiele osób decyduje się podjąć studia na zagranicznych uczelniach od razu po szkole średniej.

Część wydziałów, obok ogólnouniwersyteckich zasad rekrutacji, obejmujących m.in. minimalną średnią czy brak warunku w momencie składania podania, posiada dodatkowe kryteria naboru. Często wiąże się to z chęcią upewnienia się, że dany student jest dobrym kandydatem, a jego decyzja o wyjeździe jest przemyślana.

Koordynatorzy biorący udział w badaniu deklarowali, że nie ma większych problemów z zaliczaniem roku/semestru po powrocie z Erasmusu

Również wszyscy zaznaczali, że liczba miejsc – umów - jest z reguły większa niż chętnych.

Najczęściej wyjeżdżają studenci na 4. i 5. roku.

Podpisanie umów z renomowanymi uczelniami jest trudne, dlatego często współpraca podejmowana jest z uczelniami, z którymi istnieje już kontakt zdobyty przez pracowników naukowych danych jednostek.

WNIOSKI Z ROZMOWY Z BIUREM WSPÓŁPRACY Z ZAGRANICĄ

Z rozmowy przeprowadzonej z przedstawicielkami Biura Współpracy z Zagranicą wynika, że wiele problemów, które napotykają studenci wynika z braku wiedzy na temat działań podejmowanych przez BWZ w celu dostarczenia wszystkich niezbędnych informacji. Co warto zaznaczyć, z rozmów ze studentami wynikało, że kontakt z BWZ jest zawsze bardzo dobry, osoby zajmujące się sprawami studentów są miłe i wyrozumiałe, ale spośród badanych osób tylko jedna wspominała o tym, że istnieje możliwość mailowego umówienia się na konsultację w sprawie wyjazdu zagranicznego w innym terminie niż czas otwarcia Biura dla studentów (mimo, że informacja o takiej możliwości znajduje się na stronie internetowej w bezpośrednim sąsiedztwie godzin otwarcia biura).

Z obserwacji pracowników Biura wynika, że wspomniane w wywiadach kolejki, tworzą się w dwóch ostatnich godzinach otwarcia Biura, między 12 a 14, wcześniej liczba osób przychodzących na dyżur jest zauważalnie mniejsza. Pracowniczki Biura zwróciły również uwagę na to, że w zależności od sytuacji, przyjęcie i rozwiązanie problemów jednej osoby może trwać krócej lub dłużej, co z jednej strony wpływa na czas oczekiwania w kolejce, a z drugiej wskazuje na to, że każdej osobie, która przyjdzie na konsultację zostanie poświęcone tyle czasu, ile potrzebne będzie do rozwiązania zaistniałego problemu. Dodatkowo, pracownicy Biura organizują spotkania informacyjne dla studentów i przekazują informacje drogą mailową, co zostało zauważone również w wywiadach ze studentami.

Co ciekawe, po powrocie z wyjazdu zagranicznego, studenci są bardziej wyrozumiali dla pracy administracyjnej UW i dużo lepiej ją oceniają. Wynika to z możliwości porównania funkcjonowania Biura Współpracy z Zagranicą UW z odpowiednikami na zagranicznych uczelniach, gdzie na przykład jest krótszy czas otwarcia biur.

Mówiąc o ofercie umów z zagranicznymi uczelniami, pracowniczki Biura Współpracy z Zagranicą zauważają, że tylko część z tych ofert jest dobra. Zwracają tym samym uwagę, że dobór zagranicznych uczelni może wynikać czasami z niedostatecznych kontaktów pracowników naukowych UW oraz zbyt małej liczby przedstawicieli uczelni zagranicznych, którzy mieliby możliwość poznania i pobytu na UW.

Ważne jest również zwrócenie uwagi na to, że Biuro Współpracy z Zagranicą jest jednostką prostudencką, której działania reguluje nie tylko sam Uniwersytet Warszawski, ale również **procedury bezpośrednio wynikające ze źródła finansowania programów** – w przypadku programu Erasmus jest to Komisja Europejska. To zaś sprawia, że pomimo dobrej woli pracowników Biura, nie ma możliwości zmiany niektórych zasad rekrutacji. Wpływa to zarówno na

wysokość stypendium na wyjazdy do poszczególnych krajów, jak i kwestie formalne, takie jak obowiązujące formularze czy wczesne terminy rekrutacji.

Tak jak koordynatorzy, pracowniczki BWZ zwróciły uwagę na problemy formalne związane z wyjazdami studentów UW pochodzących spoza Unii Europejskiej. Głównym powodem rezygnacji wśród tych osób są problemy związane z wyrobieniem wizy z odpowiednim wyprzedzeniem i w odpowiednim terminie.

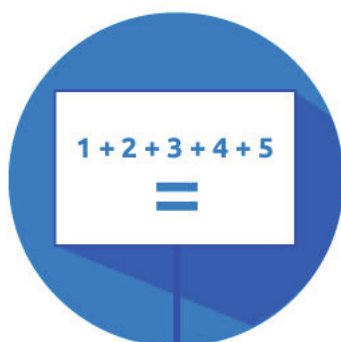
Pracowniczki BWZ zwróciły również uwagę na to, że koordynatorzy na wydziałach, są najczęściej również pracownikami naukowymi UW. Wykonują zatem jednocześnie zadania administracyjne, dydaktyczne i naukowe. Co ważne, pełnienie funkcji organizacyjnych nie stanowi drogi rozwoju kariery na Uniwersytecie Warszawskim. BWZ podkreśla, że niektórzy koordynatorzy zajmują się sprawami związanymi z wyjazdami międzynarodowymi w swoim wolnym czasie. Część z nich wykonuje również zadania, które *de facto* do nich nie należą, a czasem wręcz nie mają uprawnień do ich wykonywania, ponieważ powinny być wykonywane przez sekretariat jednostki.

PODSUMOWANIE I REKOMENDACJE

PODSUMOWANIE

W ramach przeprowadzonego badania, nie udało się znaleźć jednej dominującej przyczyny rezygnacji studentów z wyjazdów zagranicznych już po zakwalifikowaniu się. To co wyszło na jaw w trakcie wywiadów ze studentami to zbiór przyczyn, z których każda jest równie ważna. Z jednej strony są to przyczyny związane z otrzymaniem lepszej oferty – dla jednych jest to oferta wymarzonej pracy, dla innych lepiej płatne stypendium, takie jak Diamentowy Grant lub inne stypendium zagraniczne. Z drugiej strony są to przyczyny finansowe – część studentów dopiero po zakwalifikowaniu zaczyna sprawdzać jakie są koszty utrzymania w krajach, do których wybierali się na stypendium. Część osób odkrywa, że nie stać ich na wyjazd.

Zdarzają się także przypadki, w których zakwalifikowana osoba dowiaduje się o pojawieniu się dodatkowych, nieznanych wcześniej wymagań językowych na uczelni przyjmującej. Zdarzyło się, że nieznanomość języka katalońskiego uniemożliwiła jednej osobie uczestnictwo w wymianie. Zdarza się także, że brakuje zajęć w języku angielskim.

Koordynatorzy wydziałowi zwracali również uwagę na to, że ważnym czynnikiem jest także łatwość w byciu zakwalifikowanym na wymianę. Według części z nich sprawia to, że studenci przekładają moment ostatecznej decyzji na ostatnią chwilę, aplikując bez pełnego przekonania o słuszności swojej decyzji. Częstokroć właśnie ten brak przekonania sprawia, że osoby które już mają swoje miejsce na uczelni zagranicznej rezygnują.

Na decyzję o rezygnacji w większości przypadków składają się również dodatkowe powody, towarzyszące wymienionym powyżej. Czasem jest to chęć skupienia się na działalności w organizacjach studenckich (na przykład w kołach naukowych czy samorządzie studenckim), lub szeroko rozumiane powody osobiste, takie jak chociażby kłopoty ze zdrowiem.

Studenci uważają, że wyjazd zagraniczny w ramach programu Erasmus ma duży wpływ na życie naukowe i zawodowe oraz bardzo duży wpływ na życie osobiste. Warto podkreślić, że działa to w dwie strony. Chodzi w tym miejscu zarówno o bezcenne doświadczenie, jakie można zdobyć podczas wymiany, jak i o ewentualne trudności z podjęciem ostatecznej decyzji o wyjeździe, które pojawiają się ze względu na obowiązki i zobowiązania życiowe oraz zawodowe w Polsce.

Studenci pozytywnie oceniają pracę koordynatorów do spraw mobilności w swoich jednostkach oraz pracę Biura Współpracy z Zagranicą. Wskazują, że osoby, z którymi miały kontakt, były zawsze życzliwe, pomocne i kompetentne. Jedyna kwestia, która budziła wątpliwości wśród studentów to godziny dyżurów – duża część studentów podejmuje pracę zarobkową

już w czasie studiów, przez co mają mniejszą elastyczność w dostosowywaniu się do godzin dyżurowania koordynatorów.

Za najtrudniejsze elementy wyjazdu studenci uważają: przed wyjazdem – dopełnienie wszelkich formalności, w tym przede wszystkim przygotowanie Learning Agreement, zaś w trakcie wyjazdu – znalezienie zakwaterowania i utrzymanie się. Często podkreślane było, że stypendium nie pozwala na pokrycie nawet podstawowych kosztów życia. Dodatkowa trudność pojawia się także zaraz po powrocie – część studentów ma problem z adaptacją psychiczną do rzeczywistości zastanej.

Studenci deklarują, że znają reguły związane z wyjazdami w ramach programu Erasmus: większość badanych wiedziała, że mogą wyjechać kilkukrotnie oraz że można rekrutować się z innej jednostki niż macierzysta. Jednocześnie część badanych była przekonana, że stypendium należy się każdemu zakwalifikowanemu. Takie zdanie panuje również wśród osób, które już uczestniczyły w programie.

Studenci uważają, że oferta umów z uniwersytetami przyjmującymi jest „w porządku”, ale również, że nie jest wyjątkowo „wybitna” jak na warunki europejskie. Brakuje im połączeń z czołowymi europejskimi uczelniami. Może to wskazywać na jakość kontaktów międzynarodowych między pracownikami Uniwersytetu Warszawskiego a przedstawicielami uczelni zagranicznych.

Hipoteza o wpływie sytuacji międzynarodowej na rezygnacje nie znalazła potwierdzenia w wypowiedziach studentów. Z drugiej strony, koordynatorzy wskazywali na przypadki rezygnacji z wyjazdu w związku z zamachami w Paryżu i zmianą sytuacji politycznej w Turcji. Warto jednak podkreślić, że były to przypadki marginalne i nie związane z uprzednim samodzielnym zbadaniem sytuacji i poziomu bezpieczeństwa w miejscu ewentualnego wyjazdu.

REKOMENDACJE

Na podstawie wyników badania, we współpracy z pracowniczkami Biura Współpracy z Zagranicą, zostały wypracowane rekomendacje. Niektóre z nich biorą pod uwagę organizacje, których zaangażowanie mogłoby usprawnić rekrutację i poprawić satysfakcję studentów z wyjazdów zagranicznych.

Pierwszą z rekomendacji jest postulat tworzenia **list rezerwowych** na wydziałach w trakcie rekrutacji. Pozwala to, zarówno koordynatorom wydziałowym, jak i Biuru Współpracy z Zagranicą, zaproponować wyjazd studentom, którzy pierwotnie nie zostali zakwalifikowani z powodu braku wystarczającej liczby miejsc. Lista rezerwowa umożliwia szybki kontakt ze studentami w razie rezygnacji z zajmowanego miejsca w rekrutacji.

Następną rekomendacją jest **położenie większego nacisku na promowanie dobrych praktyk w zakresie dostarczania studentom potrzebnych informacji** w czasie planowania wyjazdu. Do takich praktyk mogłoby należeć tworzenie portfolio uczelni i ośrodków miejskich, ale również działania realizowane już przez niektóre wydziały takie jak na przykład na Wydziale Zarządzania zbieranie ankiet od osób, które już skorzystały ze stypendium czy na Wydziale Prawa i Administracji prowadzenie własnego profilu w portalu Facebook.

Oprócz spisanych portfolio uczelni, koordynatorzy jednostek powinni być w stanie udzielić informacji na temat uczelni zagranicznych na podstawie własnego doświadczenia. Istnieje możliwość osiągnięcia takiej sytuacji dzięki środkom finansowym w ramach programu Erasmus+, pozwalającym na **wyjazdy zagraniczne** w ramach obowiązków koordynatora ds. mobilności.

Kolejną rekomendacją jest **wizualne przedstawienie możliwych destynacji wyjazdu**. Poprzez zaznaczenie ośrodków miejskich na mapie Europy, możliwe jest przedstawienie wielości opcji wyjazdu, co może wpłynąć pozytywnie na wybór nieoczywistych miejsc, a co za tym idzie wyjazdów na uczelnie w krajach Europy Środkowo-wschodniej, gdzie koszty utrzymania się są relatywnie niższe.

Ten projekt został zrealizowany przy wsparciu finansowym Komisji Europejskiej. Projekt lub publikacja odzwierciedlają jedynie stanowisko ich autora i Komisja Europejska nie ponosi odpowiedzialności za umieszczoną w nich zawartość merytoryczną.